

УДК 37.016+811.161.2
У74

Упорядники:

Гричина А. М., учитель української мови та літератури Жашківської спеціалізованої школи з поглибленим вивченням окремих предметів № 1 Жашківської районної ради Черкаської області;
Жуковська Н. В., учитель української мови та літератури Жашківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 ім. І. М. Ляшенка Жашківської районної ради Черкаської області

Рецензенти:

Голобородько Я. Ю., доктор філологічних наук, професор, член Асоціації українських письменників України;
Новиков А. О., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, літератури і методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Усі уроки української літератури. 10 клас. I семестр.
У74 Нова програма / укл. А. М. Гричина, Н. В. Жуковська, —
Х. : Вид. група «Основа», 2018. — 189, [3] с. — (Серія
«Усі уроки»).

ISBN 978-617-00-3424-3

Навчальний посібник містить конспекти всіх уроків української літератури для I семестру 10 класу, які розроблено із урахуванням змін, здійснених Міністерством освіти і науки України. Розподіл навчального часу та зміст розроблених уроків носить орієнтовний характер. Згідно з положеннями пояснювальної записки оновленої програми в разі потреби вчитель має право самостійно змінювати обсяг годин у межах розділу, а також змінювати послідовність вивчення розділів.

Для вчителів української мови та літератури шкіл різних типів, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.016+811.161.2

- © Вертецька Т. М., Віштак С. М., Гойчук О. Г.,
Гричина А. М., Жуковська Н. В., Задорожня Г. С.,
Зінорук Н. О., Колісник В. В., Красилівська Н. А.,
Рижук Л. О., Тосич С. П., Степанюк Н. М.,
Степанюк О. І., Чорна Н. Л., Шиманська З. В.,
Яричевська В. П., 2018
- © Гричина А. М., Жуковська Н. В.,
упорядкування, 2018
- © Корягін В. О., макет обкладинки, 2018
- © ТОВ «Видавнича група “Основа”», 2018

ISBN 978-617-00-3424-3

ВСТУП. РЕАЛІСТИЧНА УКРАЇНЬСЬКА ПРОЗА. ТВОРЧІСТЬ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО, ПАНАСА МИРНОГО

УРОК № 1

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТОДІШНЬОГО СУСПІЛЬСТВА, КУЛЬТУРИ, МИСТЕЦТВА. НОВИЙ ЕТАП НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ, КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ «ГРОМАД»

Мета (формувати компетентності): *предметні:* читацьку: формування постійної потреби в читанні, забезпечення знань учнів з теорії літератури та літературної критики; *пошуково-дослідницьку:* відчуття потреби в безперервній самоосвіті, навички самоорганізації; *полікультурну:* акумулювати знання про інші культурні сфери: історію, мистецтво; *ключові:* комунікативну: висловлення власної точки зору, слухання і розуміння; *інформаційну:* навички роботи із джерелами інформації; *загальнокультурну:* прагнення до літературної освіти, естетичний смак, світогляд; *соціальну:* уміння визначати свою роль у суспільстві.

Обладнання: довідники, презентація на тему «Розвиток української літератури в другій половині ХІХ ст.» карта України, Європи, «портретна галерея» письменників другої половини ХІХ ст., книжкова виставка.

*Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить.*

І. Франко

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ**II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****1. Вступне слово вчителя (показ презентації)**

Кінець XIX — початок XX ст. — один із найцікавіших і найскладніших періодів не лише в мистецтві, а й у суспільному житті. Суспільство втрачає духовні орієнтири, не знає, у що вірити та куди йти. А література, не задовольняючись формами критичного реалізму, теж немовби опинилася на роздоріжжі. Перед письменниками стояло завдання осмислити кризу в соціальному середовищі та мистецтві і віднайти шляхи подальшого розвитку культури.

В історії української літератури кінець XIX — початок XX ст. — період, позначений активним протистоянням і поєднанням реалізму й модернізму, традиційного та модерного мистецтва.

Молоде покоління українських письменників, розквіт творчості яких припадає на цей період, під впливом соціально-культурної ситуації в Україні і нового досвіду європейських літератур дедалі більше усвідомлює обмеженість критичного реалізму, необхідність змін, відходу від традиційних проблем і форм їх зображення. Визріває протест проти натуралізму, вузького просвітництва, «грубого реалізму», бажання якось наблизитися до новітніх течій європейської літератури, зруйнувати стереотипи і нормативи реалістичного побутописання.

Українська література другої половини XIX ст. представлена іменами І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, П. Грабовського, Івана Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших талановитих корифеїв. Зверніть увагу на епіграф уроку. У цих словах — переконаність, що настав час звільнитися від монархічних режимів Росії та Австро-Угорщини, зайнятися національними справами. Наголосивши на «кривді старій», Франко прагнув воскресити в пам'яті українців усі нещастя, заподіяні польським і російським режимами.

І. Франко написав вірш «Не пора, не пора, не пора...» у складний для себе і для України період арештів і переслідувань у 1880 році і включив його до циклу «Україна». Адресовано вірш українцям Російської та Австро-Угорської імперій. *(Звучить аудіозапис вірша.)*

- ▼ До чого І. Франко закликав українців? *(Відродитися духовно, згуртуватися для боротьби за свою єдність.)*

2. Оголошення теми і мети уроку

Пориньмо в ту епоху, у яку жили й творили справжні лицарі літератури.

III. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. «Історичний коментар»

1. Причини безперервної класової боротьби в пореформеній період.
2. Формування нової соціальної групи людей.
3. Початок масового громадівського руху.
4. Пожвавлення громадського, наукового і культурно-освітнього життя.
5. Львів стає центром української наукової й культурно-освітньої діяльності.
6. Несприятливі умови існування української літератури.
7. Жанрове збагачення української прози.
8. Освіта у другій половині XIX століття в Україні.
9. Розвиток науки.
10. Розвиток культури.

Матеріал для вчителя.

19 лютого 1861 р. цар Олександр II видав маніфест про відміну кріпосного права і впровадження аграрної реформи. Селянська реформа 1861 р. відкрила простір для широкого розвитку країни шляхом капіталізму. Однак реформу було проведено в інтересах дворян, що надало їй обмеженого характеру. Залишки кріпосництва, невирішеність аграрного питання стали причинами безперервної класової боротьби в пореформеній період. Окрім аграрної, були проведені інші буржуазні реформи — земська, судова, військова, фінансова. Але ці реформи не зачепили основи самодержавства і всіляко захищали права дворян. На рубежі 70–80-х років у Росії знову виникла революційна ситуація.

У XIX ст. у Східній Європі формується нова соціальна група людей — інтелігенція. Однією з найбільш важливих концепцій, яку висунула інтелігенція XIX ст. була концепція нації або національної свідомості. Невелика група перших українських інтелігентів України складалася із синів священників, міщан, козаків. Малочисельна українська інтелігенція з'явилася там, де були вищі навчальні заклади і зосередила свою увагу на вивченні історії, фольклору, мови, літератури. Саме українська інтелігенція і очолила національний рух.

У Наддніпрянській Україні, яка була в складі Російської імперії, на початку 60-х років XIX ст. почався масовий громадівський рух, названий владою «українофільством». Громадівці виявляли лояльність до влади, вітали скасування кріпацтва і єдиною своєю метою проголошували просвіту народу. У липні 1863 р. міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв видав таємний циркуляр про заборону

друкування книжок українською мовою. Для перевірки діяльності громад уряд створив спеціальну комісію, яка зробила висновок про їх шкідливість для імперії. Цар Олександр II у травні 1876 р. підписав Емський указ, який забороняв використання української мови в початкових школах, судах та державних установах, зі шкільних бібліотек вилучались українські книжки, вчителів-українофілів заміняли на російських.

Пожвавлення громадського, наукового і культурно-освітнього життя відбивається у творчості Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Олександра Кониського, Олени Пчілки, Михайла Старицького. Вони змалювали картини переслідувань української інтелігенції, ворожого ставлення урядовців-шовіністів, зденаціоналізованого панства і чиновництва до найневинніших виявів української духовності. Емський указ 1876 р. та урядова інструкція 1881 р. забороняють видання українських книжок, навіть увезення їх з-за кордону. Багатьох українських діячів було заарештовано й відправлено в заслання.

Львів стає центром української наукової й культурно-освітньої діяльності. Тут з 1868 р. починає діяти товариство «Просвіта», з 1875 р. — літературне товариство імені Т. Шевченка, у містах і селах Галичини організуються бібліотеки, читальні, драматичні та музично-хорові гуртки. Народовські журнали «Правда» (1867–1898), «Зоря» (1880–1897) та газета «Діло» (1880–1939) стали трибуною всієї української літератури, сприяли розвитку критики та публіцистики. За активної підтримки І. Франка та М. Павлика виходять часопис «Громадський друг», збірники «Дзвін», «Молот», журнали «Світ», «Житє і слово».

У Східній Україні вдалося отримати дозвіл тільки на видання кількох альманахів. Серед них «Луна» (1881), «Рада» (1883, 1884), «Нива» (1885), «Степ» (1886), «Складка» (1887, 1893, 1896, 1897).

Твори українських письменників з'являлися також у науковому журналі «Киевская старина» (1882–1906). Письменники другої половини XIX — початку XX століття продовжували традиції Т. Г. Шевченка.

У таких несприятливих умовах доводилося існувати українській літературі цього тридцятиріччя. «Література неповної нації», за словами Дмитра Чижевського, змушена була орієнтуватися головним чином на селянство як носія української мови. Отож не дивно, що на перший план висувалася селянська тема. Проте письменники, долаючи заборони і цензурні переслідування, постійно намагалися здійснювати прориви і в інші сфери суспільного життя, порушувати проблеми, що торкалися місця і ролі в ньому інтелігенції, робітництва, чиновництва, духівництва.

Для успішного розвитку української літератури прекрасний фундамент заклали Т. Шевченко й П. Куліш. Саме ці два титани вивели нашу літературу на світовий рівень. Прихід у красне письменство Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Івана Карпенка-Карого, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника свідчить про новий рівень національної літератури.

У розвитку літератури простежуються два напрями: а) революційно-демократичний, започаткований Т. Г. Шевченком; б) буржуазно-ліберальний.

Українська проза збагачується жанрово. Основні теми літературних творів: а) соціально-економічні; б) громадсько-політичні; в) культурологічні.

Поряд з оповіданням, до якого звертаються І. Нечуй-Левицький (цикл «Баба Параска та баба Палажка»), О. Кониський («Народна педагогія»), І. Франко («Задля празника»), Б. Грінченко («Екзамен», «Олеся»), з'являється новела з її несподіваними сюжетними поворотами («Лови» Панаса Мирного, «Липа на межі» Є. Ярошинської, «Самітня нива» Т. Бордуляка), народжується поезія в прозі («Морське серце», «Хвиля» Дніпрові Чайки).

Повість характеризується такими жанровими різновидами:

- родинно-побутова («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького);
- соціально-побутова («Бурлачка» І. Нечуя-Левицького);
- ідеологічно-проблемна («Лихі люди» Панаса Мирного, «Сонячний промінь» Б. Грінченка, «Юрій Горовенко» О. Кониського);
- публіцистична («Юрко Куликів» М. Павлика).

Іван Франко на основі історичного матеріалу пише повість «Захар Беркут» з виразними ознаками утопії.

На якісно вищій рівень підноситься романна проза. Серед творів цього епічного виду — соціальний роман А. Свидницького «Люборацькі» та соціально-психологічні романи Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія». Відповіддю на актуальні вимоги життя став проблемно-ідеологічний роман («Хмари», «Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького, «Лель і Полель» І. Франка).

Еволюція селянина на сторінках літературних творів: месник → бунтар → протестант → «шукачі правди» → селянин-революціонер.

Розширення тематики творів за рахунок драматичного жанру (І. Карпенко-Карий, І. Франко, Панас Мирний, Леся Українка тощо).

Основною ознакою прогресу завжди є рівень освіти. На жаль, друга половина ХІХ століття в Україні не могла похвалитися проривом на цьому терені. Нічого в цьому дивного нема, адже міністр народної освіти Росії адмірал О. Шишков однозначно твердив: «Навчати грамоти весь народ... завдало б більше шкоди, ніж користі».

Про викладання в Україні українською мовою взагалі не йшлося. Рівень грамотності найкраще зрозуміти в порівнянні. У Росії на 100 жителів припадало 0,7 учня, в Україні — 0,61, у той час коли у США — 20 учнів, а у Франції та Англії — по 9. Загалом, навчання вихідців з народу обмежувалося початковою одно- чи двокласною школою, гімназії існували тільки в губернських містах, і в підросійській Україні всередині XIX століття їх було всього лише 18 (по дві у Харкові, у Києві, в Одесі та по одній у Катеринославі, Сімферополі, Немирові, Херсоні, Житомирі, Рівному, Ніжині, Полтаві). З шести російських університетів, які діяли у XIX столітті, на Україну припадало тільки 2. Уже значно пізніше великий хірург М. Пирогов дав поштовх новій хвилі освітянського руху, ставши попечителем Київського навчального округу. Низка українських шкіл теж зазнала якісних змін. При Київському університеті існувала школа з хімічним профілем. У Харкові створили школу фізичної хімії. 1863–1870 роках засновано географічне товариство. У 1862 році в Україні діяло 67 недільних шкіл, а на кінець XIX століття на Наддніпрянщині було вже 129 гімназій, 19 реальних та 17 комерційних училищ. Розвиваються українські університети: Харківський, Київський, Одеський. З'являються нові інститути: Ніжинський історико-філологічний (1875), Харківський технологічний (1888), Київський політехнічний (1888). Хоча навчання в цих закладах платне, але університети й інститути випускають справжніх фахівців, які впливають на розвиток прогресу. Наприклад, харківський професор М. Бекетов виробив основи алюмініотермії, а Новоросійський університет в Одесі (1865) став центром наукової думки на півдні держави.

Згідно зі шкільною реформою, яка впроваджувалася в Галичині в 60–70-х роках, шкільництво перейшло у відання світських освітніх органів. Початкове навчання стало обов'язковим, причому велось воно рідною мовою. Але в усіх школах обов'язково вивчали німецьку і польську, за винятком парафіяльних. У 1868–1869 навчальному році тут було вже 1293 державні початкові школи з українською мовою навчання, що дало добрі наслідки: наприкінці XIX століття кількість письмених серед українців в Галичині доходила до 30%. У 1874–1878 роках з'явилися перші українські середні школи, зокрема гімназії у Львові. Було відкрито українські кафедри у Львівському університеті та заснована кафедра української мови та літератури в новоствореному Чернівецькому університеті на Буковині. У 1894 році у Львівському університеті відкрито кафедру історії України, яку очолив М. Грушевський.

Розвиток науки безпосередньо пов'язаний із розвитком освіти. Якщо говорити про наукові кадри, то в Україні в XIX ст. їх могли

давати лише Харківський та Київський університети, а на Галичині — Львівський університет. 66 випускників Харківського університету згодом стали професорами. Серед них такі титани думки, як математик М. Остроградський, філолог-славист І. Срезневський, мовознавець О. Потебня, історик і літературознавець М. Костомаров. Закономірно, що при наявності наукових кадрів саме на Слобожанщині у 1885 році був відкритий Харківський технологічний інститут. У 1879 році в Харкові було засновано Математичне товариство (подібне до нього Київське фізико-математичне товариство виникло аж у 1889 році), а в 1881 р. у Львові — Руське педагогічне товариство (пізніше — «Рідна школа») і Вища ветеринарна школа, яка у 1897 році стала Ветеринарною Академією.

Технічна наука цієї пори представлена інженерними експериментами А. Власенка, який у 1868 році сконструював жниварку-молотарку — прообраз сучасного комбайна. Й. Лівчак спроектував і зібрав друкарську машину, яку можна вважати прототипом лінотипу. У 1886 році український винахідник Ф. Гешвенд розробив проект реактивного літака, який автором був названий «парольотом». У 1882 році І. Горбачевський зробив відкриття в галузі синтезу, а у 1883–1900 роках І. Мечников проводить в Одесі дослідження фагоцитів і розробляє теорію імунітету. Тут з 1886 року починає діяти бактеріологічна станція. А в 1896 році в Києві — Бактеріологічний інститут. У цьому ж році історик і археолог В. Хвойка відкрив перші пам'ятки трипільської культури.

У 1866 році відкрилася Публічна бібліотека в Києві, а в 1871–1872 роках була заснована Севастопольська біологічна станція.

У галузі культури великий внесок зробили В. Антонович та М. Драгоманов, які у 1874–1875 роках видали «Исторические песни малорусского народа».

Особливого розвитку в цей час набуває малярство. Щоправда, усі шляхи до високого професіоналізму та визнання тут пролягали через Петербурзьку академію мистецтв. Та хоча в Україні не було Третьякова, зате існували Тарновські зі своєю Качанівкою, Теремки й Харитоненки, які підтримували художників, самі колекціонували шедеври живопису й створювали власні галереї. Україна того часу дала таких художників, як І. Крамської, М. Ге, О. Литовченко М. Ярошенко, А. Куїнджі, М. Бодаревський, М. Кузнецов, І. Рєпін. Крамської і Рєпін пишуть портрети Шевченка, Ге — портрет Костомарова.

Журнал «Основа» започаткував додаток «Живописна Україна» (за аналогією до «Живописной России» під редакцією Семєнова-Тяньшанського). Після смерті Шевченка Л. Жемчужников

за допомогою І. Соколова, К. Трутовського, В. Верещагіна, М. Бейдемана видав 49 офортів під Шевченковою назвою «Живописна Україна». Патріотичні поривання змушують відомих українців жити насамперед для свого народу. 1857 року до Києва переїжджає І. Сошенко і починає викладати у Другій гімназії. І. Соколов теж переїжджає до Харкова і стає там віце-президентом Товариства шанувальників красних мистецтв. Академік К. Трутовський зацікавлюється темами української літератури і створює ілюстрації до творів Гоголя, Шевченка, Марка Вовчка. Він же, незважаючи на Емський указ 1875 року, пише картину «Кобзар над Дніпром», присвячену Шевченкові. У Ніжині й Харкові працює учень К. Брюллова С. Васильківський. Перша рисувальна школа в Одесі виникає в 1865 році, подібний, але приватний заклад з'являється у Харкові в 1869-му. Її засновниця-харків'янка М. Раєвська-Іванова навчалася в Дрездені і була першою жінкою, якій за картину «Смерть селянина в Малоросії» Петербурзька Академія мистецтв присвоїла звання художниці. У 1875 році в Києві за гроші Івана Терещенка організовує Рисувальну школу М. Мурашко, який вчився в Петербурзькій Академії разом з І. Рєпніним. Ця школа стала національним центром малярської педагогіки. Тут здобували освіту також і вихідці з Росії, наприклад, син композитора, у майбутньому — відомий художник — В. Серов. У 1900 році школа була перетворена на художнє училище.

В українській культурі особливе місце починає посідати музика. Композитори М. Лисенко, М. Леонтович, С. Людкевич, Я. Степовий дають Україні геніальні твори. Активізується хорова робота, відкриваються Народні доми в Києві та Одесі, виникає Літературно-артистичне товариство та хор товариства любителів музики в Києві, а подібні товариства засновуються у Полтаві, Одесі, Житомирі, в Коломиї, Станіславі, Перемишлі, Стрії, Тернополі. Виникає Музично-драматична школа імені М. Лисенка, на базі якої в 1918 році відкривають Вищий музично-драматичний інститут імені М. Лисенка у Києві та школу-інститут імені М. Лисенка у Львові. Українська музика розвивається в тісному зв'язку з життям народу і відповідає потребам часу. З'являються твори, які пробуджують національну свідомість: «Не пора, не пора, не пора», «Сльозами злита Україна» тощо.

2. «Політичний коментар»

1. Послаблення політичного впливу Росії у Європі.
2. Дві суспільно-політичні течії в освітніх колах українського населення.

3. «Братство тарасівців» — нелегальна політична організація.
4. Виникнення громад та їхня культурно-освітня діяльність.
5. Характерні ознаки критичного реалізму.

Матеріал для вчителя

Розвиток нових (капіталістичних) стосунків сприяв:

- а) розшаруванню в місті та селі;
- б) появі робітничого класу;
- в) наростанню протиріч;
- г) виходу на арену «шукачів правди».

Поразка в Кримській війні 1853–1856 рр. послабила політичний вплив Росії у Європі. Росія програла війну через техніко-економічну відсталість. Щоб остаточно не зповзти на рівень другорядних держав, Росія повинна була перейти до радикального реформування всієї суспільно-економічної та політичної системи. Український народ в XIX ст. перебував у колоніальній залежності від двох імперій — Російської та Австро-Угорської. Колоніальний гніт гальмував духовний розвиток нації, стримував культурно-мистецькі процеси.

Кардинальні зрушення в громадській думці почали відбуватися після скасування кріпацтва та проведення в Росії земської, судової, освітньої та інших реформ.

У середині XIX ст. в Західній Україні виникли дві суспільно-політичні течії в освітніх колах українського населення — москвофіли і народовці. Москвофіли не вірили в політику австрійського уряду по відношенню до українців і робили ставку на російський царизм. Народовці наполягали на культурницькій діяльності і підтримували австрійську монархію.

1891–1897 рр. в національному русі України з'явилося і діяло «Братство тарасівців» — нелегальна політична організація. На західноукраїнських землях, раніше ніж у підросійській Україні, виникла перша політична партія — Русько-українська радикальна партія (РУРП, 1890 р.). Її засновниками стали І. Франко, М. Павлик. У 1899 р. виникла Українська соціал-демократична партія Східної Галичини.

1861 р. розпочався новий етап національно-визвольного руху в Україні. У цьому році було утворено напівлегальний гурток української інтелігенції та патріотично налаштованого студентства — «Громаду». Серед громадівців існувало дві течії: демократично-ліберальна, яку представляли В. Антонович, Брати Рильські, П. Чубинський та радикально-демократична, до складу якої входили В. Сильогуб, брати Потоцькі. Ліберали («старі громадівці») висували лише культурницькі гасла — вони вважали, що вирішення

національного питання можливе шляхом широкої просвітницької діяльності серед народу. Радикали («молоді громадівці») ставили за мету народне повстання та встановлення республіки. Громади діяли в Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові, Катеринославі. 1863–1864 рр. в умовах переслідування та арештів Громади припинили своє існування, а відновили свою діяльність на початку 70-х років. Значну роль відіграла в історії України діяльність саме «старих» громадівців — істориків В. Антоновича та І. Лучицького, етнографів Ф. і Т. Рильських та П. Чубинського. Так у 1873 р. члени київської громади — історик І. Лучицький, правник О. Кістяківський та інші увійшли до складу Південно-західного відділення Російського географічного товариства. Результатом їхньої діяльності стало оприлюднення значного етнографічного, історичного, статистичного матеріалу про Україну. Громадівці видавали перший український журнал «Основа» (1861–1862 рр.) та історичний журнал «Киевская старина» (1882–1906 рр.). Особливе місце серед громадівців посідав історик, професор кафедри античної історії Київського університету, публіцист М. П. Драгоманов. Визнаним лідером громадівського руху був видатний український історик, археолог, етнограф Володимир Боніфатієвич Антонович (1834–1908 рр.), випускник медичного та історико-філологічного факультетів Київського університету, він був організатором і головою київської Громади. Він був автором чисельних праць з історії України, визначним спеціалістом в історії козаччини. Антонович був головним редактором Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, результатом роботи якої став виданий 8-томний збір документів з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. («Архів Південно-Західної Росії»); він очолював Історичне товариство Нестора-літописця. Внесок Антоновича в українську історичну науку неоціненний.

Тільки наприкінці 60-х років, після послаблення антиукраїнської політики, знову з'являються громади, але як нелегальні організації. Вони посідали важливе місце в національному русі.

Громади — культурно-освітні організації, які мали на меті сприяти розвитку народної освіти, свободі літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості.

Але навіть поміркована культурницька діяльність українофілів цього періоду сприймалася як загроза самодержавству. Царський уряд заборонив видання українською мовою шкільних та релігійних видань, а потім і друкування літератури українською мовою в Російській імперії та увезення її з-за кордону (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.) Це підривало основи легальної культурницької діяльності, на яку орієнтувалися громадівці.

Та нелегальне становище давало малий простір для культурницької діяльності, і тому провідники українського руху весь час намагаються знайти легальні форми для своєї праці. Така можливість відкрилася зі створенням у 1873 р. Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, яке завдяки громадівцям стає центром українознавчих досліджень, розшукує, досліджує і публікує документи, статистичні та етнографічні дані та дослідження. Крім того, київська громада перебрала до своїх рук редагування російськомовної газети «Киевский телеграф». Урочисте відкриття Відділу відбулось 13 лютого 1873 р.

Починаючи з 60-х років XIX ст., найрадикальніше налаштована молодь Російської імперії об'єднувалася в так звані народницькі організації. Вони ототожнювали себе з народом, ідеалізували його, уважали морально чистим, повністю позбавленим егоїзму, схильним до соціалізму.

Щоб звільнити народ від нещадних експлуататорів та їхнього захисника — царизму, народники вважали своїм завданням і обов'язком підняти його на революцію. Першу групу народників-революціонерів організував у 1871 р. в Петербурзі Михайло Чайковський. Подібні групи стали виникати по всій імперії. У 1873 р. вже існувала народницька група в Одесі, до якої входило майже 100 осіб. У її складі був і Андрій Желябов — український студент, виходець із селянської родини, який став одним із найвідоміших революціонерів-народників. У Києві виникла невелика група анархістів, членами якої стали такі згодом відомі революціонери, як Віра Засулич, Володимир Дебогорій-Мокрієвич, Яків Стефанович.

Незабаром народники розділилися на два напрями. Перший очолив Петро Лавров. Він був прихильником поступової підготовки народу до революції шляхом освіти й пропаганди. Представники другого напрямку схилилися до ідей Михайла Бакуніна, який мав переконання, що народ на революцію можна підняти, здійснивши кілька терористичних актів.

1874 р. 3 тис. прихильників Петра Лаврова кинули навчання в університетах і, убравшись у селянський одяг, пішли в села, щоб установити зв'язки із селянами та підготувати їх до масового повстання. Проте селяни відмовлялися мати справу з чужими, недоладно перевдягнутими на хліборобів міськими мешканцями. Вони їх не розуміли, а інколи й допомагали жандармам заарештовувати, маючи за бродяг. Ходіння в народ також мало місце в околицях м. Чигирин Київської губернії. Народники сподівалися, що в одному з центрів колишньої гайдамаччини ще зберігся дух бунтарства.

Поразка лавровців надихнула анархістів київського гуртка скористатися наївною вірою селян у доброго царя. 1877 р. Яків Стефанович, назвавши себе Дмитром Найдюю — царським послом, зачитував селянам фальшивий царський маніфест, за яким цар нібито наказував селянам утворювати таємні загони і повставати проти місцевих поміщиків і чиновників. За участь у цій так званій чигиринській змові до слідства було притягнуто понад тисячу селян. До речі, це був єдиний приклад масової участі у народницькому русі.

Невдачі ходіння в народ і дій бакунінців-анархістів наштовхували революціонерів-народників удатися до терористичних засобів політичної боротьби. Спочатку народники вирішили переходити до терору як до методу оборони. Так, у січні 1878 р. Віра Засулич, колишня учасниця київської групи анархістів, поранила з револьвера військового коменданта Петербурга генерала Трепова за те, що він наказав висікти різками заарештованого народника Боголюбова. Після цього випадку було здійснено цілу серію замахів і вбивств високих царських сановників. Особливо активно народовольці діяли саме в Києві, убивши кількох урядовців. Через це дехто з революціонерів навіть доводив, що політичний терор є винаходом південців.

3. Робота в зошитах

У ч и т е л ь. Перед вами синхроністична таблиця, яка допоможе з'ясувати, як відгукувалися прогресивні письменники на соціальні події, що спільного в проблематиці творів російських та українських письменників.

Суспільні та мистецькі події в Україні другої половини XIX ст.

Роки	Суспільні події	Мистецькі події
1861	Скасування кріпацтва	Творчість І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого, І. Франка та інших письменників. Заснування журналу «Киевская старина» (1882). Україна у творчості художників Л. Жемчужникова, М. Клодта, В. Максимова, О.Саврасова, І. Рєпіна; творчість М. Пимоненка, А. Куїнджі, О. Мурашка,
1861–1874	Земська, судова, міська реформи	
1863	Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва	
1876	Таємний Емський указ	
80-ті роки XIX ст.	Діяльність народних гуртків	
1885–1891	Поширення страйкового робітничого руху	
1886–1889	Поширення селянського руху; масове розорення селян, їх різке розшарування. Розвиток капіталізму в Європі	

Роки	Суспільні події	Мистецькі події
1888	Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах	К. Трутовського. Розвиток музичного мистецтва (П. Сокальський, М. Лисенко, М. Мусоргський, С. Людкевич та ін.)

Другий етап визвольного руху в Росії (1861–1895 рр.)

Соціально-політичні проблеми	Автор літературного твору, назва твору, рік його видання	Представники російської літератури, їхні твори, роки написання
1. Розшарування села і міста в після-реформений період (60–70 рр.)	Панас Мирний, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1875–1880)	Ф. Достоевський, «Преступление и наказание» (1866)
2. Революційно-демократичний рух 60-х років	Марко Вовчок, «Інститутка» (1859)	Н. Чернышевский, «Что делать?» (1863)
3. Народницький рух 70–80-х рр.	Панас Мирний, «Лихі люди» (1875)	Н. Некрасов, «Кому на Руси жить хорошо?» (1864–1877)
4. Зростання організованого робітничого руху у 80–90-ті роки	І. Франко, «Борислав сміється» (1881–1882) Леся Українка, «До-світні огні» (1893)	Ф. Решетников, «Глуховы» (1866–1867), «Где лучше?» (1868)

Третій етап визвольного руху (1895–1917 рр.)

Соціально-політичні проблеми	Автор літературного твору, назва твору, рік його видання	Представники російської літератури, їхні твори, роки написання
1. Розвиток капіталістичних стосунків, поява сільської буржуазії, руйнування соціальних і сімейних устоїв	І. Карпенко-Карий, «Хазяїн» (1900), «Суєта» (1903), «Житейське море» (1904)	Л. Толстой, «Власть тьмы» (1886); А. Чехов, «Вишневый сад» (1903–1904)

Соціально-політичні проблеми	Автор літературного твору, назва твору, рік його видання	Представники російської літератури, їхні твори, роки написання
2. Діяльність організованих політичних союзів, революція 1905–1907 рр.	М. Коцюбинський, «Дорогою ціною» (1901), «Fata morgana» (1903–1910); Леся Українка, «Пісня про волю», драматичні твори	М. Горький, «Пісня о Буревестнике» (1901), «Мать» (1906)

4. Побудувати й заповнити діаграму «Вена» (два кола, що мають спільні точки перетину)

Коментар. Діаграма має три частини: до першої записують характеристики, властиві лише українській літературі, до другої — російській літературі, а до третьої — спільні ознаки, характерні для обох літератур. На основі цієї діаграми старшокласники самостійно визначають соціально-політичні проблеми, формулюють висновки щодо відмінностей та спільного в проблематиці творів російських та українських письменників, добираючи переконливі аргументи на підтвердження висловлених тез.

5. Робота учнів з аркушами — інформацією про соціально-політичні проблеми, підготовка відповідей на запитання

1. Розшарування села і міста в післяреформений період (60–70 рр.)
 - ▼ Що було важливим соціальним явищем на селі?
 - ▼ Які дані земської статистики 80–90-х років XIX ст.?
 - ▼ Хто такі куркулі і пролетарі?
 - ▼ Характер і значення соціального розшарування селянства.
 - ▼ Що було важливою умовою розвитку капіталістичного ринку і всього капіталізму загалом?
2. Революційно-демократичний рух 60-х років.
 - ▼ Хто були представниками революційно-демократичної течії в суспільно-політичному русі після реформи 1861 р.?
 - ▼ Що вплинуло на розвиток демократичного напрямку української культури?
 - ▼ Хто мав значний вплив на український національний рух?
 - ▼ Які основні напрями суспільно-політичного руху?
3. Народницький рух 70–80-х рр.
 - ▼ Яких три напрями поступово виділилися в народницькому русі?

- ▼ Яка була мета народників?
 - ▼ Які риси характеру виявляли народники?
 - ▼ Яка таємна організація стала найвідомішою серед народників?
 - ▼ Хто були теоретиками революційного народництва?
4. Зростання організованого робітничого руху у 80–90-ті роки
- ▼ Чим відзначався страйковий рух 80-х рр.?
 - ▼ У чому виражалася страйкова боротьба?
 - ▼ Що зіграло важливу роль у розвитку робітничого руху?
 - ▼ Як називалася перша робоча організація? Її функції.
 - ▼ Яку суттєву роль у 70-ті роки ХІХ ст. починає відігравати робітничий рух у громадському русі країни?
 - ▼ З чим пов'язаний другий етап робітничого руху (80-ті — середина 90-х років)?
 - ▼ Що змусило уряд піти на видання низки фабричних законів? Які вони?
 - ▼ Яку роль починає грати робітничий рух у суспільно-політичній боротьбі?

ІV. ПІДСУМКИ УРОКУ

- ▼ Як ви розумієте слова польської письменниці Є. Олешко в її листі до І. Франка, датованому 1886 роком: «Чим більше читаю, тим міцніше чую дивну насолоду й поезію української літератури. Чиста вона, мов кристал, тепла, мов літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої відомої мені не подібна»?

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Репродуктивний рівень — опрацювати конспект, матеріал підручника.

Конструктивний рівень — порівняти твори російської і української літератури (на вибір учня).

Творчий рівень — підготувати реферат.

Орієнтовні теми рефератів:

1. «... возвеличу / отих малих рабів німих / і на сторожі коло їх / поставлю слово...» (Т. Шевченко).
2. «Я син народу, що вгору йде...» (І. Франко)
3. «Хто вам сказав, що я слабка?» (Леся Українка)
4. «Я честь віддам титану Прометею...» (Леся Українка)
5. Оптимізм творів І. Франка.
6. Образ батька в новелі М. Коцюбинського «Цвіт яблуні».
7. Земля в долі людини (за творами Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, А. Тесленка, О. Кобилянської).